

Komenský a Descartes: filosofie, svět a autorita

Autor: Tomáš Tlapa

Abstract

Comenius and Descartes: Philosophy, universe and authority. – The article compares the philosophy of R. Descartes and J. A. Comenius. It is focused on the similarities in their philosophical thinking. We claim that both philosophers share a close concept of the role of philosophy in human life.

Keywords: Comenius, Descartes, philosophy, universe, authority

Klíčová slova: Komenský, Descartes, filosofie, svět, autorita

Úvod

Otázka po vztahu Komenského a Descartovy filosofie je otevřeným a komplexním problémem. Jedna varianta chápání vztahu obou myslitelů, vycházející například z Patočkových komeniologických komparací Descarta s Komenským, může ve své *zkarikované* podobě vést v krajnosti k tomu, že Komenskému budeme v jeho důrazu na univerzální harmonii, všenápravu a vševýchovu, celek světa apod. rozumět jako „tomu hodnému“, zatímco Descartes bude kvůli své metafyzice, která svět rozdělila na subjekt a objekt a z člověka se pouze snaží učinit „pána a vlastníka přírody“, označován za „toho zlého“. Tento text je veden snahou předcházet tendencím k této zjednodušující interpretaci tím, že naznačí některé společné motivy v myšlení obou filosofů.

V našem krátkém textu nesvedeme „vyřešit“ vztah těchto dvou myslitelů, chtěli bychom ale sami sebe a čtenáře nasměrovat k možnosti pochybovat o zavedených pravdách a interpretacích.¹ Chceme zpřítomnit nutnost začínat ve filosofii vždy znovu u věcí samých a předem nepředpokládat žádné hotové teze, byť jsou seberošířenější. Příkladem takového „samozřejmé“ teze může být stavění postavy Descarta do příkrého protikladu ke Komenskému. K tomuto závěru nás může dovést například unáhlené traktování obou

¹ „Není snad jednoznačněji přijímaný a hodnocený autor v dějinách filosofie nežli Descartes. Jeho status praotce zakladatele novověkého myšlení a vědy je nekriticky, téměř bez diskuse a dogmaticky opakovaně konstatován jako hotový fakt.“ NOVÁK, Aleš. *Zázračná věda: filosofie René Descartesa 1618–1620*. Praha: Togga, 2013, s. 21. Novák kořeny této ustálené interpretace Descarta nalézá u Hegela, který v *Přednáškách o dějinách filosofie* „rozhodl o závazném filosofickém pojetí Descartesova myšlení“. Hegel, jak píše Novák, „nechte Descartesovy spisy jako spisy René Descartesa, nýbrž jako předcházející, nedokonalé kapitoly spisů svých.“ Srov. *Ibid.*, s. 25nn. Proti tomu se Novák snaží ukázat (genetickým výkladem Descartových raných textů, počínaje *Hudebním kompendiem* z roku 1618), že „Descartes není metafysikem ani ontologem, a ani jím nechce být. Descartes chce naučit se (vy)nalézat pravdu. Není ani logikem, ani metafysikem či antropologem. Descartes myslí esteticky, a tedy je lidský a lidský. (...) Descartesova verze ‚filosofie‘ je estetická, transformační a iniciační: zacvičuje do lidskosti, a tak osvobozuje ke světu a pro něj. To, že pozorná mysl pase po ukazujících se věcech, aby (vy)nalézala (jejich) pravdu: to není antropomorfie světa, pravdy či ‚skutečnosti‘; to není žádná metafysika, logika ani ontologie. To je estetické uskutečňování se a naplňování lidskosti.“ *Ibid.*, s. 352.

myslitelů na pozadí rozlišení uzavřené a otevřené duše, jak o nich hovoří Jan Patočka.² Pokud přijmeme toho rozlišení jako jediný a hlavní klíč k naší interpretaci, budou stát Komenský a Descartes vždy nutně proti sobě. Sám Patočka však toto schematické rozlišení problematizuje.³

Tím, že se v našem textu naopak zaměřujeme na některé společné motivy v myšlení obou osobností, chceme zvážit, zda filosofie není vždy nakonec jenom jedna, a sice ta, již jde o gradaci a transformaci lidství, řečeno s Alešem Novákem.⁴

1 Svět jako labyrint

Topos labyrintu nabízí názorné zobrazení počáteční lidské situace. To nacházíme u Descarta i u Komenského.⁵ Člověk je nejprve vržen do světa, v němž bloudí, a v roli poutníka putuje životem k odhalení smyslu světa a svého bytí. Svět labyrintu můžeme vyjádřit i jinak: je to způsob bytí každodennosti. Pokud je každodennost pochopena jako pohyb v labyrintu, pak to znamená, že v ní bloudím, nejsem u sebe, neboť nemám nic, co by bylo mé *vlastní*, vše, čím jsem, určují druzí.⁶ Interpretaci Komenského *Labyrintu* v intencích Heideggerovy filosofie načrtl jako první Jan Patočka, můžeme se proto nechat vést touto inspirací.⁷

Postavení a putování poutníka v Komenského *Labyrintu* umožňuje odhalit základní aspekty každodennosti, které jsou reprezentovány poutníkovými průvodci. Prvním průvodcem je Všeživý Všudybud, který reprezentuje vztah ke světu založený na „těkavosti a neukojitelnosti mysli“; druhým je Mámení, průvodce, který se vztahuje ke světu skrze zvyk a mínění; brýle, které nasazuje poutníkovi, „měly zajisté tu moc (...), že skrze ně hledícímu věc daleká a blízká a blízká daleká; malá veliká a veliká malá; mrzutá krásná a krásná mrzutá; černá bílá a bílá černá etc. se zdála“.⁸ Brýle mámení jsou však poutníkovi nasazeny křivě,

² „V novověku usiluje filosofie o takové dušesloví, jehož základní, rozhodující otázku možno vystihnout protikladem mezi otevřenou a uzavřenou duší. Uzavřená duše je jakoby do sebe uzavřená, navenek ohraničená pevnina, nepřijímající nic cizího; její autonomie ji sblíží s absolutnem nebo ji dokonce jím definuje.“ PATOČKA, Jan. Komenský a otevřená duše. In TÝŽ. *Komeniologické studie II*. Praha: OIKOYMENH, 1998, s. 337. K unáhleným interpretacím a dogmatickému čtení mohou svádet například i sumarizující formulace tohoto typu: „Vědění (novověké – pozn. T. T.) nás má uvést nazpět do ráje, ráje vynálezů a možností přetvářet a mistrovat svět ke své potřebě, přičemž potřeby nejsou nijak vymezeny a omezeny; a brzy nato Descartes řekne, že nás má vědění učinit pány a majetníky přírody.“ PATOČKA, Jan. *Kacířské eseje o filosofii dějin*. Praha: Academia, 1990, s. 94. K alternativnímu rozumnění slavné Descartovy formule o člověku jako „pánu a vlastníku přírody“ viz NOVÁK, Aleš, *op. cit.*, s. 350. Novák ji zde interpretuje v tom smyslu, že člověk je u Descarta pastýřem světa.

³ Srov. např. následující formulace: „Ovládnutí světa poznáním je zcela slučitelné i s otevřenou duší, pokud se jím nevyčerpává a nedomáhá se jím neomezené vlády nad světem. Proto je pravděpodobně jednostranným přeháněním vykládat karteziánský novopočátek filosofie ve smyslu takové zásadní instaurace subjektivity subjektu.“ PATOČKA, Jan. *Komenský a otevřená duše*, s. 345. Nebo o stránku dál hovoří Patočka o podobnosti motivu vůle k obratu od zmatku (labyrintu lidstva) ke skutečnému vědění u Descarta i Komenského.

⁴ Srov. NOVÁK, Aleš, *op. cit.*, s. 18, 40, 153n., 408n.

⁵ Srov. *Ibid.*, s. 279, 335n., 409.

⁶ „Líbí se nám a baví nás to, co se líbí, čteme, sledujeme a posuzujeme literaturu a umění tak, jak se čte a jak se posuzuje; ale také se z „davu“ stahujeme, jak se to obvykle dělá; shledáváme „pohoršující“, co se obvykle takovým shledává. „Ono se“, kterým není nikdo určitý a kterým jsou všichni, i když ne jako suma, předepisuje způsob bytí každodennosti.“ HEIDEGGER, Martin. *Bytí a čas*. Praha: OIKOYMENH, 2018, § 27, s. 157.

⁷ Viz např. PATOČKA, Jan. *Úvod do fenomenologické filosofie*. Praha: OIKOYMENH, 2003, s. 147–148.

⁸ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce*. Brno: Host, 2014, s. 18.

vstupuje tak do hry třetí vztah ke světu, který reprezentuje sám poutník, vypravěč, a znamená „čistě přirozeně na věc hledět“. Poutníkův odstup od toho, co vidí a co na něj naléhá, tak umožňuje odhalovat neautenticitu v každodennosti, jejímuž odkrývání je věnována první část *Labyrintu*.

Poutník postupně navštěvuje šest stavů, aby zjistil, „ke kterému houfu lidí se připojit a v jakých věcech život trávit“.⁹ Poutník je neustále sváděn k tomu, aby přijal a přejal způsob vidění světa svých průvodců, a tedy aby neautenticky realizoval své bytí ve světě. Průvodci mají funkci mluvčích a propagátorů zmateného světa, kterým poutníka provázejí, zastírají přitom jeho zkaženost i zmar jednotlivých stavů. Brýle mámení a uzda, literárními prostředky vyjádřené formy připoutání k neautenticitě, symbolizují to, že poutník je radikálně zapleten do tohoto způsobu vztahování se ke světu, je k němu připoután takřikajíc tělesně, „na krk uzdu jakous vhodí, jejíž udidla pojednou mi se do ust vklouzla“,¹⁰ což poukazuje na to, že zbavit se tohoto způsobu připoutání ke světu, ba ho vůbec nahlédnout, není nic snadného a samozřejmého.

Poutník je veden, aby přijal svět, jak se mu zprvu (tj. s brýlemi a uzdou) dává, on se však nejprve dává neautenticky jakožto každodennost ovládaná a určovaná druhými („ono se“).¹¹ Momenty neautenticity reprezentují poutníkovi průvodci a svět, který představují a propagují. Všežvěd Všudybud, který o sobě říká, že bez přestání prochází světem, „do všech koutů nahlédám, na každého člověka řeči a činy se vyptávám: co zjevného jest, vše spatřuji, co tajného, vše slídím a stíhám“,¹² je nositelem momentu neautentického bytí, který můžeme s Heideggerem označit jako *zvědavost*, o které platí, že „nechce vidět proto, aby viděnému rozuměla (...), nýbrž pouze proto, aby viděla. Pídí se po novém jen proto, aby je pro další novinku opustila. Starosti tohoto vidění nejde o to, aby chápala a vědouc byla v pravdě, nýbrž o možnost oddat se světu. Proto je zvědavost charakterizována zvláštní těkavostí, která nedovolí prodlévat u nejbližšího. Proto také nehledá klid soustředěného pozorování, nýbrž vyhledává neklid a vzrušení ve stále nových a nových proměnách toho, s čím se setkává. Ve své těkavosti obstarává si zvědavost trvalou možnost rozptýlení“.¹³

Další momenty neautentického bytí reprezentuje Mámení, které omamuje tím, že vydává klam za pravdu, reprezentuje tak to, co Heidegger označuje jako „řeči“. „Řeči“ jsou jazykem neautentické každodennosti, tj. artikuluje svět, kterému vládne „ono se“. Poutník vystaven promluvám tohoto svého průvodce je podroben těžké zkoušce, protože průvodcovo „mluvení ztratilo své primární bytostné sepětí se jsoucнем, o němž je řeč, příp. k němu nikdy nedospělo“ a poutník je sváděn k tomu myslet si, že „věc se má tak a tak, poněvadž se to o ní říká“. „Řeči“ tak mají moc zakládat zvyk (další z charakteristik brýlí mámení), protože „řečené opisuje stále širší kruhy a nabývá autoritativního charakteru“.¹⁴

„Řeči“ a zvědavost se v neautentickém bytí spojují s *dvojnácností*, která znamená, že již „nelze rozhodnout, co je a co není odemčeno v pravém rozumnění (...); zdá se nám, že

⁹ *Ibid.*, s. 13.

¹⁰ *Ibid.*, s. 17.

¹¹ „Zprvu ‚jsem‘ nikoliv ‚já‘ ve smyslu vlastního ‚bytí sebou‘, nýbrž druzí ve způsobu ‚ono se‘. Z něho a jakožto ono jsem zprvu ‚dán‘ sobě ‚samému‘. Zprvu je pobyt neurčitým ‚ono se‘ a většinou to tak zůstane.“

HEIDEGGER, Martin, *op. cit.*, § 27, s. 157.

¹² KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce*, s. 15.

¹³ HEIDEGGER, Martin, *op. cit.*, § 36, s. 206.

¹⁴ *Ibid.*, § 35, s. 201.

všemu rozumíme, všeho se chápeme a o všem mluvíme pravým způsobem, a přece tomu tak v základě není, anebo to tak nevypadá, a přece tomu tak v základě jest“.¹⁵ První možnosti odpovídají promluvy průvodců, druhé možnosti odpovídá situace poutníka: stojí sám proti celému světu, ale podstatu jeho zkaženosti správně vidí jen on.

Průvodci společnými silami svádějí poutníka k tomu, co Heidegger označuje jako *upadání*; upadání uzamyká před člověkem autentickou možnost bytí, je odcizením, čímž člověka ale paradoxně zklidňuje, neboť ho zaplétá do sebe samého. „Svádějící a zklidňující odcizenost upadání vede svým vlastním pohybem k tomu, že se pobyt v sobě samém *zaplétá*; (...) padá ze sebe sama do sebe sama, do nezakotvenosti a nicotnosti neautentické každodennosti. Tento pád mu však díky veřejnému výkladu zůstává skryt, a to tak, že je vyložen jako ‚vzestup‘ a ‚konkrétní život‘.“¹⁶ Díky motivu nakřivo nasazených brýlí je však našemu poutníkovi umožněno nahlížet pravdu o tomto „výkladu“, který mu tak není skryt, a odhaluje, že průvodci a svět labyrintu mu žádný „vzestup“ nenabízí. Poutníková trvalá nespokojenost a hádky se svými průvodci jsou jeho úpornou snahou vzdorovat upadání.

Jediné, po čem poutník nakonec touží, je uniknout ze světa a před svými průvodci: „Tisíckrát umřítí volím, nežli tu býti, kdež se tak děje, a dívati se na nepravost, faleš, lež, svod, ukrutnost. Protož již mi smrt žádostivější jest nežli život.“¹⁷ Tato mezní situace pak odemyká možnost zaslechnout volání: „Navrať se, odkuds vyšel, do domu srdce svého, a zavři po sobě dveře.“¹⁸ Tento hlas (u Komenského je to hlas Krista) lze zaslechnout jen v tichu, které tento návrat k sobě provází. Ticho v „domě srdce svého“ se ukazuje jako podmínka nalezení lidství.¹⁹

Skutečnost, že člověk ve světě nejprve bloudí a zmítá se v chaosu a nejistotě a že je mu svět dán zprvu jakožto labyrint, je motiv, který je významný i v myšlení Reného Descarta.²⁰ Vždyť jak by mohl člověk uskutečnit své lidství, když nebude s to vymanit se z bloudění světem? Zdrojem tohoto bloudění je podle Descarta všeobecná absence metody při nalézání pravdy, která má přinášet užitek životu, a tedy ho vymaňovat ze zbloudilosti. „Smrtelníci jsou v zajetí zvědavosti do té míry, že často vodívají rozum neznámými cestami, aniž by měli nějaký důvod k naději, nýbrž jen proto, aby ověřili, zda se tam nenachází to, co hledají: jako kdyby někdo hořel tak pošetilou touhou najít poklad, že by bez ustání bloudil po ulicích a snažil se najít nějaký poklad náhodou ztracený chodcem. Takto usilovně bádají skoro všichni chemici, většina geometrů a nemálo filosofů.“²¹

¹⁵ *Ibid.*, § 37, s. 206.

¹⁶ HEIDEGGER, Martin, *op. cit.*, § 38, s. 211n.

¹⁷ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce*, s. 134.

¹⁸ *Ibid.*, s. 136.

¹⁹ Motiv spjatosti ticha s nabýváním lidství nalézáme v rámci české literatury i u autora od Komenského na první pohled zcela odlišného, u Bohumila Hrabala. Jan Dítě, hlavní postava románu *Obsluhoval jsem anglického krále*, putuje českým labyrintem dějinných zvratů 20. století, aby nakonec dospěl a na samotě našel sám sebe a poznal, že „nejlidštější vztah člověka k člověku je ticho“. Srov. HRABAL, Bohumil. *Obsluhoval jsem anglického krále*. Praha: Československý spisovatel, 1990. Nabízí se samozřejmě i existenciální interpretace téhož motivu, spjatá s voláním svědomí: „Volání svědomí staví před trvalou provinilostí a vymaňuje tak ‚bytí sebou‘ z hlučných ‚řečí‘ rozumnosti neurčitěho ‚ono se‘. Modus řečové artikulace, který přísluší tomuto ‚chtít mít svědomí‘, je tedy *zamlklost*.“ HEIDEGGER, Martin, *op. cit.*, § 60, s. 334.

²⁰ Například slavnou Descartovu autobiograficky rámovanou *Rozpravu o metodě* můžeme interpretovat jako hledání cesty z labyrintu zmateného světa.

²¹ DESCARTES, René. *Regulæ ad directionem ingenii = Pravidla pro vedení rozumu*. Praha: OIKOYMENH, 2000, Pravidlo IV, s. 29.

Stejně jako u Komenského se zde objevuje motiv zvědavosti, která doprovází bloudění a odvádí od uskutečňování lidství.²² Zvědavost se nespokojí s tím, co má před sebou, ale snaží se přehlédnout vše, takže nevidí nic. Zdrojem bloudění a přebývání v labyrintu je i věda a vzdělávání, neboť bez metody ústí jen v „temné meditaci“, u níž nelze rozpoznat, co je pravda. To čteme například v autobiografické pasáži ze začátku *Rozpravy o metodě*: „Byl jsem vychován v oborech humanitních od svého dětství, a ježto mi dokazovali, že jimi lze dosáhnouti jasné a bezpečné znalosti všeho, co je užitečné pro život, měl jsem svrchovanou touhu, osvojit si je. Avšak ihned, jakmile jsem dokončil celé ono studium, po němž býváme obvyčejně přijati mezi učené, změnil jsem úplně své mínění. Neboť jsem se viděl obtížen tolika pochybami a omyly, že se mi zdálo, jako bych byl nic nevytěžil ze své snahy vzdělávat se.“²³ Descartovi nezbyvá než ujmout se sám svého vlastního vedení a odvrhnout dosavadní autority, stejně jako Komenského poutník musel opustit své průvodce, aby mohl uslyšet volání Krista.

2 Filosofie a autorita

Když René Descartes hovoří o filosofii, vyjadřuje se o ní většinou pejorativně a sám se za filosofa nepovažuje, a ani za něj ve své době považován není.²⁴ „Nic neřeknu o filosofii než to, že vida, jak při všem pěstování nejznamenitějšími duchy, jací žili od mnohých staletí, přece není v ní ještě ani jediné věci, o níž by se nedisputovalo, jež by tedy nebyla pochybná.“²⁵ Předmětem Descartovy kritiky je především takové bádání, které kromě toho, že nemá žádnou jasnou metodu, nemá ani žádné důsledky pro život toho, kdo bádá; totiž když vůbec nevstupuje do života, a tedy ani nemůže tento život projasňovat a polidšťovat.²⁶

Pravdu, a tedy ani cestu z labyrintu, nelze nalézt „v úvahách, které koná učenec ve své pracovně o spekulacích, jež jsou bez plodných následků a jež pro něj nemají jiný důsledek než ten, že na ně bude tím více domýšlivý, čím budou vzdálenější zdravého smyslu: neboť musil užít tím více ducha a umělosti, snaže se, aby je učinil pravděpodobnými.“²⁷ Jde o to „kráčet s jistotou tímto životem“, to proto je nutné naučit se „rozeznávat pravdivé od klamného“.

V čem v tomto úkolu dosahovat pravdy filosofové a učenci selhávají a proč je nelze považovat za autority, na které bychom se mohli spolehnout, pokud jde o pomoc při utváření svého lidství?

Prvním důvodem je podle Descarta specializace a roztržštěnost vědních oborů, které si kladou pouze dílčí oborové cíle (např. „přepěčlivě prozkoumávat lidské mravy, síly v rostlinách, pohyby hvězd, transmutace kovů“), ale nejsou vůbec zaměřeny obecně na univerzální moudrost, která prosvětluje život a lidství. „Chce-li tedy někdo vážně pátrat o věcech, nesmí si zvolit nějakou ojedinelou vědu: všechny vědy jsou navzájem propojeny a závislé jedna na druhé. Ať má toliko na mysli růst přirozeného světla rozumu, a to nikoli

²² Srov. KOMENSKÝ, Jan Amos. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Praha: Svoboda, 1992, 2. sv, s. 211n.

²³ DESCARTES, René. *Rozprava o metodě*. Praha: Svoboda, 1992, s. 8–9.

²⁴ „Pro Descartesa ‚filosofie‘ znamená školní, akademickou, povýtce aristotelsko(novo)scholastickou filosofii své doby ideálně ztělesněnou jezuitou Francisco Suarezem.“ NOVÁK, Aleš, *op. cit.*, s. 240. Srov. *ibid.*, s. 28, 277, 291, 299, 382.

²⁵ DESCARTES, René. *Rozprava o metodě*, s. 11.

²⁶ „Metoda pro Descartesa měla být od začátku až do konce ryze praktická. Praxe, žitá a konkrétní orientace ve světě a zabydlování se v něm, je intencí, cílem a smyslem metody.“ NOVÁK, Aleš, *op.cit.*, s. 391.

²⁷ *Ibid.*, s. 12.

proto, aby byl schopen vyřešit tu nebo onu školní úlohu, nýbrž aby v jednotlivých životních situacích byl jeho intelekt s to předložit vůli to, co je třeba zvolit.²⁸ Dosahování vědění nemá smysl samo o sobě, ale v tom, že bude projasňovat „jednotlivé životní situace“, aby mohl člověk jednat lidsky.

Druhý důvod, proč se stavět kriticky k autoritě vzdělanců, spočívá v tom, že se často zabývají předměty natolik obtížnými, že nelze odlišit pravdu od mínění; vycházejí přitom z mylné domněnky, že čím je něco složitější, tím je to krásnější. „Je lépe se vědecké činnosti vůbec nevěnovat, než se zabývat předměty do té míry obtížnými, že pro neschopnost odlišit pravdivé od nepravdivého nutně přijímáme něco pochybného za jisté.“²⁹ Jinak jen marníme čas a žijeme dětsky, tj. nesvobodně. Dospět, tj. dosáhnout svobody, znamená „sobě samým uložit pravidla, jejichž pomocí bychom dosáhli vrcholu lidského poznání“.³⁰ Spekulativní filosofie je jen dětskou hrou.

Za třetí. Pravidlo III *Pravidel pro vedení rozumu* se vůči autoritám vymezuje explicitně, když říká, že „máme zkoumat nikoli to, co si ostatní myslí nebo čeho se sami dohadujeme, nýbrž to, co jsme schopni jasně a zřejmě nahlédnout nebo s jistotou vyvodit, jinak se vědění nedobereme“.³¹ Nejde o to, že bychom neměli „číst knihy dávných autorů“, které mohou ukázat, co bylo již správně odhaleno, nebo co naopak odhalit zbývá. To však pod podmínkou, že jsme si vědomi nebezpečí, které pro nás může četba jiných autorů (autorit) představovat.

Descartes nabízí jakýsi psychologický profil typického autora-filosofa, který se vyznačuje následujícím: zarputile zastírá rozpory ve svých domněnkách, aby se neukázalo, že jsou nejisté, až jim nakonec zcela podlehne; pokud šťastnou náhodou objeví něco jistého, neumí to předložit jednoduše, neboť se bojí, že jednoduchost by zmenšila význam jeho objevu; případně „nám žárlivě nepřije otevřenou pravdu“. Dalším důvodem, proč obezřetně pohlížet na autority, spočívá tedy v jejich „charakteru“. Navíc četba sama, jakkoliv důkladná, není osvojením si vědění: „Nestaneme se filosofy tím, že bychom přečetli všechny argumenty Platónovy a Aristotelovy, ale přitom bychom neuměli vynést pevný soud o předložených věcech: tudíž by to vypadalo, že si neosvojujeme vědění, nýbrž popis faktů.“³²

Pokud se ptáme, jaká je role autority ve vztahu k nabývání lidství, ukazuje se, že ji musíme zcela odvrhnout: „Nesmíme si vypůjčovat výsledky získané jinými, musíme k nim dospět sami.“³³

U Komenského, v *Labyrintu světa a ráji srdce*, odhaluje poutník svět, v němž vládne marnost. Jaké je v tomto světě místo učenců a filosofů? Neměli by to být právě oni, kdo tuto marnost nahlédnou a napomohou nám s jejím odstraněním? Když průvodce přivádí poutníka mezi filosofy, uvádí to těmito slovy: „Již tě mezi samy filosofy, jejichž práce jest k napravení nedostatků lidských prostředků vyhledávat, a v čem pravá moudrost záleží, ukazovati, uvedu. (...) To jsou lidé, kteříž pravdu každé věci znají, mimo jejichž vědomí ani nebe nic nedělá,

²⁸ DESCARTES, René. *Regulae ad directionem ingenii* = *Pravidla pro vedení rozumu*, Pravidlo I, s. 11.

²⁹ *Ibid.*, Pravidlo II., s. 13.

³⁰ *Ibid.*, s. 15.

³¹ *Ibid.*, Pravidlo III, s. 21.

³² *Ibid.*, Pravidlo III, s. 23.

³³ *Ibid.*, Pravidlo X, s. 85.

ani propast ničeho neskrývá; kteříž život lidský k ctnostem ušlechtilé formulují, kteříž obce a krajiny osvěcují, kteříž Boha přitele mají, moudrostí svou k jeho tajnostem dosahující.“³⁴

Poutník ale záhy odhaluje, že skutečný stav věcí je přesně opačný, než sliboval takto stanovený program filosofie, který je aluzí na Platónovo pojetí filosofa z *Ústavy*.³⁵ Mezi filosofy a učenci vládou nepřekonatelné rozpory a hádky, slepě a nekriticky je přejímáno již řečené a napsané (např. skrze příručky obsahující výroky autorit jako *Florilegium*, *Loci communes* aj.), vedou se jen nekonečné spory, které neslibují žádné vyřešení, „oni takové haldy knih nakladli, že by k přehlédnutí jich šest tisíc let nestačovalo“. Komenského poutník přirovnává filosofy k sedlákům v krčmě, kdy „každý vyje, a každý jináč“, což nám připomíná Descartovo roztrpčení z toho, že ho učenci nenaučili rozlišovat pravdu od nepravdy, přestože „jsem byl na jedné z nejslavnějších škol v Evropě, kde, jak jsem si myslel, musí být učení muži, jsou-li vůbec kde na zemi“.³⁶

Jak ukazuje návštěva poutníka u metafyziků, předmětem jejich nekonečných sporů jsou samotné podstaty věcí, nikoliv akcidenty; tyto hádky mají ale podobu samoúčelných her (absentuje nahlížení idejí věcí); mámení zde spočívá v tom, že těmto hrám podlehne, či v nich dokonce nalezneme falešné zalíbení („až jsem se i já v subtýlnostech těch kochati počal“). Metafyzici v *Labyrintu* symbolizují takového poznávajícího, který si nepoložil otázku po limitech lidského rozumu a ani nedisponuje žádnou metodou, která by mu tímto rozumem umožňovala nalézat pravdu. Poznání má přinášet libost a útěchu a ústit v jednoduchost. Protikladnou situaci znázorňuje např. spor o kvadraturu kruhu mezi Scaligerem a Claviem, který ústí jen v to, že „sklopili všickni hlavy a navrátili se k čarám a klikám svým“.³⁷

Poutník sice přišel mezi filosofy, ale musí hned zase odejít, odhaluje totiž, že nemohou být autoritou ve věci získávání lidské moudrosti. Námitky vůči filosofům jsou obdobné jako u Descarta: spekulativnost; vzájemná rozpornost výpovědí, bez možnosti rozhodnout, co je pravda; bádání neschopné projasňovat život; přejímání výroků autorit; osobní nevraživost. Výsledkem takovéto filosofie není ani libost, ani nabývání a stupňování lidství. Je nutné nahlédnout tento labyrint, a tak ho opustit.

Obdobnou kritiku filosofů Komenský znovu rekapituluje a rozvádí v *Panegersii*. Věci lidské (filosofie, politika a náboženství) jsou pokažené a narušené, a proto je třeba je napravit. Pokaženost filosofie spočívá v tom, že se odchyluje od své ideje, kterou je „smír mysli s věcmi“ čili moudrost mysli.³⁸ Vychází se přitom z předpokladu, že pokaženost nastává tehdy, když věc „už není v souladu se svou idejí a není způsobilá plnit svůj účel“.³⁹ Věc filosofie je pokažena, protože není v souladu s ideou filosofie. Je to způsobeno především rozštěpením filosofie na různé filosofické školy s „jejich rozdílným a protikladným učením a míněním o věcech“.⁴⁰ Nebezpečí takového relativismu spočívá v tom, že ústí v pochybnost o samotné poznatelnosti věcí.

³⁴ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce*, s. 53–54.

³⁵ PLATÓN. *Ústava*. Praha: OIKOYMENH, 2014, 473d–e.

³⁶ DESCARTES, René. *Rozprava o metodě*, s. 9.

³⁷ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce*, s. 60.

³⁸ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, s. 84.

³⁹ *Ibid.*, s. 84.

⁴⁰ *Ibid.*, s. 86.

Toto rozštěpení filosofie je pro Komenského důkazem, že filosofie, jak je pěstována, není s to nalézat pravdu o věcech, neboť kdyby ji někdo jasně našel a ukázal, spory by zanikly, protože „Boží pravda nedovolí, aby rozum mohl odmítnout to, co pozná jako opravdu pravdivé, a vůle to, co pozná jako opravdu dobré“.⁴¹ Pravda buď není ve změní mínění dostatečně jasně rozpoznána, nebo ji „dosud nikdo dostatečně neosvětlil a tím nevyzbrojil, aby se jí nedalo odporovat“,⁴² což je nakonec totéž. K filosofům jsou jako pozitivní protipól stavění řemeslníci, neboť „odevzdávají, co slibují, a důkazy svého umění mají stále po ruce“.⁴³ Motiv dovednosti řemeslníků coby vzor správného myšlení najdeme i u Descarta.⁴⁴ Rozpoznání pravdy je podmíněno návratem k sobě, avšak „lidé hledají sebe vně sebe“.⁴⁵

Když Komenský v *Panegersii* formuluje důkazy úpadku politiky, prvním důkazem je právě zanedbání sebevlády, vlády nad sebou samým, „protože nic nemůže vykonávat vládu, není-li samo zvládnuto, a nikdo nemůže vládnout jiným, pokud zároveň nebo ještě spíše dříve než jiné neovládá sebe“.⁴⁶ To platí i pro situaci filosofie, člověk nevládne sám sobě, ale podléhá jiným, přestože je každý disponován k tomu, aby sám hledal pravdu o věcech. „Všechno běžné vzdělání (a to platí o všech filosofických školách) je totiž otrocky nesamostatné a netvoří je úvahy o věcech, ale cizí názory na ně.“⁴⁷ Jedinou nezpochybnitelnou autoritou je věc sama, na ni se musí mysl obracet, a doptat se jí, jaká je její pravda. Podle Komenského je, máme-li se vymanit ze zmatků, místo cesty prozkoumávající „neznámé houště autorů“, nutné vydat se „otevřenou plání věcí“, aby mohl člověk „vlastníma očima, nikoli cizími brýlemi, všechno vidět a ohmatat“.⁴⁸

3 Svět jako škola

To, co chybí ve světě labyrintu, je harmonie a jednota. Jak o *možnosti* harmonie víme? Zprvu negativně, dává se nám právě po způsobu chybění. To se v životě projevuje jako neustálý neklid, bytostná nespokojenost, nelibost, rozptýlenost a těkavost, jako neautenticita. Současně to ale znamená, že intence člověka je přesně opačná: člověk touží po klidu, spokojenosti, libosti, usebranosti a jednotě, tedy po harmonickém světě. Lidská přirozenost touží po harmonii; odtud pak Komenského požadavek po nápravě věcí lidských.

Poté, co člověk spolu s Komenským a Descartem odvrhne falešné autority, domnělé vědění, a zbaví se brýlí mámení, stává se nutně jakýmsi „fenomenologem“,⁴⁹ který se dívá na věci samy, tak, jak jsou: svět se mu z labyrintu mění ve školu, kde jsou to věci, které ho učí o sobě samých. Toto dívání se na věci samy ale není nezúčastněným pozorování, dotýká se toho, kdo se dívá a transformuje ho, činí ho *lidským*. Tento pohyb nabývání lidskosti v Komenského pansofickém programu vrcholí sjednocením lidského vědění a získáním moudrosti o podstatě člověka a světa (člověk je univerzální bytost, otevřená duše, jejímž úkolem je vykonat a pochopit lidské poslání, péči o svět, a tím mu vrátit jednotu, řád

⁴¹ *Ibid.*, s. 86n.

⁴² *Ibid.*, s. 87.

⁴³ *Ibid.*, s. 88.

⁴⁴ DESCARTES, René. *Regulae ad directionem ingenii* = *Pravidla pro vedení rozumu*, Pravidlo X, s. 83.

⁴⁵ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, s. 86.

⁴⁶ *Ibid.*, s. 89.

⁴⁷ *Ibid.*, s. 91.

⁴⁸ *Ibid.*, s. 124.

⁴⁹ Aleš Novák v souvislosti s Descartovým myšlením používá termín transformativní fenomenologie. Viz NOVÁK, Aleš, *op. cit.*, např. s. 156.

a harmonii).

„Pro Komenského je lidská přirozenost nekonečnem, harmonií schopnou dojít souladu s universem i s pramenem universa, oživovanou hlubokým nutkáním obejmout celek a sjednotit se se svým stvořitelem.“⁵⁰ Skutečnost, že pravou podstatou světa je řád a harmonie, můžeme odhalit i pozitivně, například tehdy, když si budeme dobře všímat paralel a analogií mezi různými úrovněmi jsoucen a složkami světa, k čemuž směřuje Komenského synkritická metoda. Svět je sourodý a propojený celek, je úkolem člověka, aby toto propojení odhaloval, a tak svět napravoval.

U Descarta je transformace člověka spojena s nápravou špatně vedeného rozumu. „Lidská mysl má v sobě cosi božského, co obsahuje prvotní semena účelného myšlení.“⁵¹ Náprava rozumu pomocí metody odkrývá to božské v člověku a vymaňuje člověka z bloudění, do něhož ho uvrhla počáteční rozptýlenost lidského bytí ve světě. Lidská touha po poznání je totožná s pohybem nabývání lidskosti, který je – stejně jako u Komenského – cestou ke spáse.

⁵⁰ PATOČKA, Jan. *Lovaňské přednášky: příspěvek českých zemí k ideálu moderní vědy*. Praha: OIKOYMENH, 2016, s. 53.

⁵¹ DESCARTES, René. *Regulæ ad directionem ingenii = Pravidla pro vedení rozumu*, Pravidlo IV, s. 31.

SEZNAM LITERATURY

DESCARTES, René. *Regulæ ad directionem ingenii = Pravidla pro vedení rozumu*. Praha: OIKOYMENH, 2000. ISBN 80-7298-000-9.

DESCARTES, René. *Rozprava o metodě*. Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80-205-0216-5.

HEIDEGGER, Martin. *Bytí a čas*. Praha: OIKOYMENH, 2018. ISBN 978-80-7298-244-8.

HRABAL, Bohumil. *Obsluhoval jsem anglického krále*. Praha: Československý spisovatel, 1990. ISBN 80-202-0142-4.

KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce*. Brno: Host, 2014. ISBN 978-80-7491-154-5.

KOMENSKÝ, Jan Amos. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Praha: Svoboda, 1992. 1. sv. ISBN 80-205-0226-2.

KOMENSKÝ, Jan Amos. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Praha: Svoboda, 1992. 2. sv. ISBN 80-205-0227-0.

NOVÁK, Aleš. *Zázračná věda: filosofie René Descartesa 1618–1620*. Praha: Togga, 2013. ISBN 978-80-7476-029-7.

PATOČKA, Jan. *Kacířské eseje o filosofii dějin*. Praha: Academia, 1990. ISBN 80-200-0263-4.

PATOČKA, Jan. *Komeniologické studie II*. Praha: OIKOYMENH, 1998. ISBN 80-86005-75-5.

PATOČKA, Jan. *Lovaňské přednášky: příspěvek českých zemí k ideálu moderní vědy*. Praha: OIKOYMENH, 2016. ISBN 978-80-7298-217-2.

PATOČKA, Jan. *Úvod do fenomenologické filosofie*. Praha: OIKOYMENH, 2003. ISBN 80-7298-064-5.

PLATÓN. *Ústava*. Praha: OIKOYMENH, 2014. ISBN 978-80-7298-504-3.

(Mgr. Tomáš Tlapa je doktorandem filosofie na Katedře občanské výchovy a filosofie UK PedF a učitelem na gymnáziu.)